

Laaggeletterdheid: cijfers buitelen over elkaar heen

Maurice de Greef

Dit artikel maakt deel uit van de reeks artikelen *Leren in de educatie, Lesgeven, begeleiden en faciliteren*. Deze reeks is bestemd voor iedereen die betrokken is bij de volwasseneneducatie, bijvoorbeeld docenten/begeleiders, beleidsmakers, onderzoekers en vrijwilligers. De verschillende artikelen geven informatie over de relevante thema's binnen de volwasseneneducatie, beschrijven de richting waarin de visie hierop zich ontwikkelt en leveren verhelderende voorbeelden.

Maurice de Greef

Prof. Dr. Maurice de Greef is leerstoelhouder van de UNESCO Leerstoel Volwasseneneducatie aan de Vrije Universiteit Brussel. Momenteel is hij landelijk en in Europa vooral bekend door het impactonderzoek van de volwasseneneducatie. Hij is betrokken

geweest bij circa 110 onderzoeken naar de impact en succesfactoren voor scholing van laag- en middelbaaropgeleiden in Nederland en Europa. Samen met Ella Bohnenn beheert hij de website www.volwassenenleren.nl.

Laaggeletterdheid: cijfers buitelen over elkaar heen

De meest betrouwbare cijfers over laaggeletterdheid in Nederland zijn afkomstig uit verschillende internationale onderzoeken. Deze onderzoeken zijn lastig te vergelijken, want ze verschillen per doelgroep (met name wat betreft leeftijd), definiëring van geletterdheid en niveau. De cijfers over laaggeletterdheid (en gecijferdheid) worden bovendien vaak gerelateerd aan cijfers over gezondheidsvaardigheden, digitale vaardigheden, financiële vaardigheden en vaardigheden op het werk. Dat is op zich logisch: taalgebruik vindt altijd binnen een context plaats en taalvaardigheden zijn dus altijd van invloed op de vaardigheden die binnen de betreffende context worden gevraagd. Het is niet altijd even eenvoudig om op basis van de bestaande onderzoeken betrouwbare conclusies te trekken uit de relatie tussen geletterdheidsvaardigheden en het functioneren in een bepaalde context.

Maurice de Greef neemt in dit artikel de gegevens uit het PIAAC-onderzoek als uitgangspunt en laat zijn licht schijnen over andere cijfers.

Laaggeletterdheid: cijfers buitelen over elkaar heen

In Nederland ondervindt een groot aantal volwassenen in het dagelijks leven problemen met lezen en/of schrijven. Als het gaat om cijfers over laaggeletterden valt een aantal zaken op. Er worden verschillende onderzoeken aangehaald, maar de onderzoeken zijn niet gemakkelijk te vergelijken. De onderzoeksgroepen variëren allereerst in leeftijd. Ten tweede verschilt wat men precies verstaat onder geletterdheid en ten slotte zijn de niveaus uit de verschillende onderzoeken niet altijd precies gerelateerd aan de niveaus voor de volwasseneneducatie, zoals beschreven in de Standaarden en eindtermen ve. ¹

Met deze restrictie in het achterhoofd worden in dit artikel de cijfers op een rijtje gezet. Hierbij wordt ook gekeken naar de 4 actuele thema's waar de overheid een actieve rol in speelt en die ze koppelt aan geletterdheid: gezondheidsvaardigheden, digitale vaardigheden, financiële vaardigheden en vaardigheden op het werk. Waakzaamheid is hierbij geboden: de relatie tussen geletterdheid en de context is complex en zeker niet een-op-een. ²

Onderzoeken naar geletterdheid

Nederland neemt deel aan drie toonaangevende internationale onderzoeken, waarin men kijkt naar het niveau waarop mensen functioneren wat betreft een aantal kernvaardigheden (waaronder taal en rekenen). Het PIRLS-onderzoek (Gubbels et al., 2017) toont resultaten van kinderen in de basisschoolleeftijd (gemiddelde leeftijd 10 jaar), terwijl het PISA-onderzoek (Feskens et al., 2016) aangeeft wat de betreffende niveaus voor jongeren zijn (15-jarigen) en het PIAAC-onderzoek (Buisman et al., 2013) dit in kaart brengt voor (jong)volwassenen (15-65 jaar). ³

Momenteel wordt de term laaggeletterdheid ook gebruikt voor jongeren in het reguliere onderwijs. Dat is vreemd, want zo lang zij nog leerplichtig zijn, hebben zij nog voldoende mogelijkheden om

hun taalvaardigheidsniveau te verhogen. Doorgaans wordt pas van laaggeletterdheid gesproken als het gaat om mensen die niet meer leerplichtig zijn of niet meer deelnemen aan het initiële onderwijs.⁴

PIAAC en de Algemene Rekenkamer

PIAAC is een onderzoek naar kernvaardigheden en onderzoekt meer dan alleen het niveau van taalvaardigheid van (jong)volwassenen tussen 16 en 65 jaar. In het onderzoek worden 5 schalen van geletterdheid onderscheiden. De term laaggeletterden wordt gebruikt voor mensen die op het laagste niveau, niveau 1, functioneren. Dit niveau lijkt ongeveer overeen te komen met niveau 1F van de Standaarden en eindtermen ve, maar de relatie tussen de niveaus van PIAAC en die van de Standaarden en eindtermen ve is nooit onderzocht.

Volgens de resultaten van het PIAAC-onderzoek is in Nederland 12% van de (jong)volwassenen laaggeletterd. Het aandeel autochtone laaggeletterden van deze groep is 65%. Het zou om 1,3 miljoen mensen gaan, waarvan 65% neerkomt op 845.000 mensen. De resultaten van het PIAAC-onderzoek laten verder zien dat slechts 3,2% van de volwassenen onder niveau 1 functioneert en hinder ondervindt bij bijvoorbeeld het lezen van relatief korte teksten.⁵

De vraag is waar mensen moeite mee hebben. Volgens Houtkoop (2011) kunnen mensen onder niveau 1 wellicht wel een eenvoudige instructie bij een medicijn lezen of een eenvoudige grafische voorstelling in de krant begrijpen, maar het invullen van een formulier voor de bestelling van kaarten voor een voorstelling of een ingewikkelde instructie lezen is in de meeste gevallen niet mogelijk. Deze

mensen zijn volgens Houtkoop (2011) geen analfabeten, maar ze kunnen een groot aantal teksten niet lezen en daardoor een groot aantal taken niet begrijpen.

Onderzoek uit andere landen laat een vergelijkbaar beeld zien. In Duitsland kan 4,5% geen hele zinnen begrijpen, lezen of schrijven, maar slechts woorden (Grotlüschen en Riekmann, 2011). Dit percentage is met 5% vergelijkbaar voor de 16- tot 65-jarigen in Engeland (Grotlüschen en Riekman, 2011).

De Algemene Rekenkamer heeft in 2016 ook onderzoek gedaan naar het aantal laaggeletterden. Zij gaf aan (2016) dat er 2,5 miljoen laaggeletterden van 16 jaar en ouder zijn. Op basis van statistieken en onderzoek komt zij uit op een hoger aantal dan PIAAC. Dat komt omdat zij ook mensen in hun onderzoek heeft betrokken die ouder zijn dan 65 jaar en daarnaast heeft ze de mensen meegeteld die ook laaggecijferd zijn. Hierdoor zijn de uitkomsten van beide onderzoeken niet goed met elkaar te vergelijken.

Niveaus

Laaggeletterdheid is geen op zichzelf staand niveau van taalvaardigheid, maar beweegt mee met maatschappelijke ontwikkelingen. Eind jaren '70 en begin jaren '80 van de vorige eeuw werd het taalniveau dat aan het einde basisschool bereikt zou moeten zijn, gezien als een soort grens voor laaggeletterdheid. Nu duiden we dat niveau aan als 1F.

Had je dit lees- en schrijfniveau niet, dan was je functioneel analfabeet: je kon wel een beetje lezen en schrijven, maar niet genoeg om

je zelfstandig in de meest voorkomende situaties te kunnen redden. Inmiddels wordt de grens van geletterdheid gelegd bij taalniveau 2F, het vereiste niveau van mbo-niveau 2 en 3.⁶

Relatie met beleidsthema's in het kader van laaggeletterdheid

Laaggeletterdheid staat in verband met vaardigheden die volwassenen nodig hebben om zich te kunnen redden op verschillende terreinen. Het is duidelijk dat het niet goed kunnen lezen en/of schrijven gevolgen kan hebben voor het functioneren. Wat er precies nodig is aan vaardigheden op de verschillende terreinen, kan alleen per situatie beoordeeld worden. In een werksituatie bijvoorbeeld hangt dit af van de werksoort en de taken die een werknemer moet uitvoeren.

Hieronder worden voor de 4 genoemde beleidsterreinen relevante cijfers en een toelichting gegeven.

ICT

- 87% van de laaggeletterden gebruikt weleens de computer voor met name e-mailen, online informatie zoeken en internet-bankieren (Buisman et al., 2013).
- Niet alle laaggeletterden zijn digibeet, maar 41% van de digibeten loopt het risico laaggeletterd te zijn (Van Deursen en Van Dijk, 2012).
- Onderzoek van het CBS wijst uit dat 22% van de bevolking van 12 jaar en ouder geen of weinig digitale vaardigheden heeft (Ak-

kermans, 2016).

- Volgens de Werkgroep Digitale Economie (2016) heeft 11% van de Nederlanders moeite met basaal computergebruik.

Toelichting

Laaggeletterdheid maakt het moeilijker om goed te kunnen navigeren, zich te oriënteren en informatie te zoeken en te lezen op internet. Er zijn geen onderbouwde cijfers voorhanden over het percentage laaggeletterden dat moeite heeft met digitale vaardigheden.

Gezondheid

- Uit de cijfers van de Health Literacy Survey Europe komt naar voren dat 29% van de Nederlanders (van 16 jaar en ouder) problemen ervaart bij het vinden, begrijpen, beoordelen en toepassen van gezondheidsinformatie (Sørensen, 2013).
- Uit recente cijfers van het Nivel Consumentenpanel Gezondheidszorg blijkt dat ruim 1 op de 3 Nederlanders (36,4%) beperkte gezondheidsvaardigheden heeft (Heijmans et al., 2018).
- Volgens Rademakers (2014) is het percentage Nederlanders dat moeite heeft om de eigen regie over ziekte en de daarbij horende zorg en gezondheid te houden, maar liefst 48%.
- Volgens Rademakers (2014) zijn er in totaal 6,4 miljoen volwassenen die beperkte gezondheidsvaardigheden hebben.

Toelichting

Gezondheidsvaardigheden zijn vaardigheden die nodig zijn om de juiste beslissingen te kunnen nemen voor de eigen gezondheid (Fransen et al., 2018).

Er is een relatie tussen gezondheidsvaardigheden en geletterdheid.⁷ Er zijn onderzoeken die aantonen dat je eerder gezondheidsproblemen kunt krijgen als je niet goed kunt lezen en schrijven. (De Greef en Segers, 2016). Hoeveel mensen met beperkte gezondheidsvaardigheden ook laaggeletterd zijn of andersom is echter niet bekend.

Werk

- Laaggeletterdheid valt niet samen met werkloosheid. Een groot deel van de laaggeletterde (jong)volwassenen is actief op de arbeidsmarkt. Van de werkenden is 9% laaggeletterd, van de werklozen is 16% laaggeletterd (Buisman et al., 2013).
- Volgens Buisman en Houtkoop (2014) leest 46% van de laaggeletterden weinig op het werk.
- In de sectoren Bouw en Industrie en Energie is het percentage laaggeletterden het hoogst (Buisman et al., 2013). Dit percentage is veel lager in de sectoren Openbaar Bestuur en Transport (Buisman et al., 2013). Recentere metingen leveren ook schrikbarende resultaten op: in de schoonmaakbranche bijvoorbeeld is 40% laaggeletterd (ROA, 2019).
- Volgens Lindhout (2009) is 10% van de zware ongevallen in de procesindustrie het gevolg van een taalprobleem.

Toelichting

De eisen die gesteld worden aan geletterdheid op het werk verschillen per organisatie, baan en werksetting (Burnaby en Hart, 2001). Of en welke problemen er zijn op het werk, gerelateerd aan laaggeletterdheid, is dus werkplekafhankelijk. Of laaggeletterden zelf problemen ervaren op het werk door hun laaggeletterdheid hangt af

van hun eigen perceptie. Niet alle laaggeletterden vinden dat ze onvoldoende leesvaardigheden hebben om hun werk te kunnen doen of zij zijn zich hier onvoldoende van bewust. (Fouarge et al. 2011).

Financiën

- Circa 40% van de Nederlanders heeft voldoende basale financiële vaardigheden en ervaart dus geen problemen om de eigen financiën te kunnen doen (Van Rooij et al., 2011).
- Onderzoek van Madern et al. (2016) laat zien dat 16% van de schuldenaren 1 of meer fouten maakt in de leestest behorende bij het screeningsinstrument Mesis en dat 28% 1 of meer fouten maakt in de rekentest behorende bij het screeningsinstrument Mesis.⁸

Toelichting

Uit bovenstaande kun je opmaken dat 60% van de Nederlanders over onvoldoende basale financiële vaardigheden beschikt. Deze groep is dus een stuk groter dan de groep laaggeletterden. Dat kan wel kloppen als je realiseert dat financieel vaardig inhoudt dat je zaken als samengestelde rente en inflatie begrijpt en kunt hanteren. Voldoende taal- en rekenvaardigheden zijn hier voorwaardelijk voor. Volgens Madern et al. (2016) is er een relatie tussen laaggeletterdheid en de schuldenproblematiek. Van de schuldenaren die zich aanmelden bij de schuldhulpverlening blijkt een groot aantal moeite te hebben met lezen of rekenen.

Conclusie

In Nederland circuleren verschillende cijfers over het aantal laaggeletterden. Onderzoeken hanteren niet dezelfde definities van laaggeletterdheid en variëren ook in leeftijdsgroep, waardoor verschillen ontstaan in aantallen. In diverse onderzoeken wordt een verband gelegd tussen laaggeletterdheid en digitale vaardigheden, gezondheidsvaardigheden, taalvaardigheden op de werkvloer en financiële vaardigheden, maar hieruit zijn niet altijd eenduidige conclusies te trekken. Dit heeft te maken met de verschillende definities, niet alleen van laaggeletterdheid, maar ook van gezondheidsvaardigheden, vaardigheden op de werkvloer en financiële vaardigheden. Bovendien zijn voor deze terreinen nooit niveaus geformuleerd. Voor digitale vaardigheden bestaan wel niveaus (Advies Digitale Vaardigheden 2017), evenals voor rekenen (uitgewerkt in Standaarden en eindtermen ve) maar de relatie tussen de geformuleerde niveaus van laaggeletterdheid en die van digitale vaardigheid en rekenen is nooit echt onderzocht.

Een nuancering van de interpretatie van de hier gepresenteerde cijfers lijkt dan ook op zijn plaats.

Noten

1. In de Standaarden en eindtermen ve (CINOP, 2012) staat per niveau beschreven in welke mate je kunt lezen, schrijven, spreken en luisteren. Deze taalvaardigheden worden altijd gebezigd in een bepaalde context, bijvoorbeeld ICT, werk, gezondheid of financiële aangelegenheden. De relatie van het taalniveau met de context is in de Standaarden en eindtermen ve ook beschreven per niveau en dus ook per moeilijkheidsgraad: een paar gesloten vragen beantwoorden over hoofdpijn is een eenvoudigere taaltaak dan een instructie lezen over omgaan met diabetes. Er is evenwel nog geen onderzoek gedaan dat gebaseerd is op deze beschrijvingen.
2. Het besluit om bij bepaalde symptomen naar de dokter te gaan en om medicijnen volgens voorschrift in te nemen, is in principe een gezondheidsvaardigheid. Als een patiënt zijn medicijnen niet goed inneemt omdat hij de bijsluit niet goed kan lezen, dan is er sprake van een relatie tussen gezondheidsvaardigheid en geletterdheid.
3. Er worden verschillende definities gehanteerd voor mensen die in Nederland geboren zijn en laaggeletterd zijn, oftewel Nederlands als moedertaal hebben. In dit artikel wordt de definitie van het PIAAC-onderzoek gehanteerd van Buisman et al. (2013): het gaat om autochtone laaggeletterden.
4. Zie voor een voorbeeld hiervan: <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2288573-taalachterstand-voor-het-leven-groeiende-groep-jongeren-verlaat-school-laaggeletterd.htm>: 'Zo'n 18 procent is laaggeletterd op 14-jarige leeftijd' (Kees Vernooy) en <https://komenskypost.nl/?p=4660>: 'Niet alleen het aantal leerlingen met dyslexieverklaring, maar ook het aantal laaggeletterde leerlingen stijgt'.
5. De resultaten van het PIAAC-onderzoek komen uit Buisman, M., Allen, J., Fouarge, D., Houtkoop, W., & Van der Velden, R. (2013). PIAAC: Kernvaardigheden voor werk en leven. Resultaten van de Nederlandse Survey 2012. 's-Hertogenbosch: ECBO Expertisecentrum Beroepsonderwijs. De nieuwe resultaten van het PIAAC-onderzoek worden eind 2023 gepubliceerd.
6. Niveau 2F wordt in 2016 door de Algemene Rekenkamer als grensniveau voor geletterdheid gehanteerd.
7. Een aantal onderzoeken laat de relatie tussen gezondheidsproblemen en laaggeletterdheid zien:
 - Hoe meer gezondheidsvaardigheden men heeft, hoe beter de BMI (Body Mass Index) (Cunha et al., 2014).
 - Diabetespatiënten met inadequate gezondheidsvaardigheden krijgen meer oogklachten en ziekten met bloedvaten dan diabetespatiënten met meer gezondheidsvaardigheden (Schilling et al., 2012).
 - Mensen met een lagere mate van geletterdheid hebben eerder kans op een depressie dan mensen met een hogere mate van geletterdheid (Gazmararian et al., 2000; Zaslowsky, 2001). Zie ook: <https://www.pharos.nl/factsheets/laaggeletterdheid-en-beperkte-gezondheidsvaardigheden> voor verdere uitleg van de relatie tussen gezondheidsvaardigheden en geletterdheid.
8. De vragenlijsten van Mesis zijn ontwikkeld voor onder andere schuldhulpverlening en bieden ondersteuning bij de financiële hulp- en dienstverlening en het bevorderen van gezond financieel gedrag. Verder lezen

Verder lezen

<https://ecbo.nl/portfolio-items/piaac-kernvaardigheden-voor-werk-en-leven>
<https://www.cito.nl/kennis-en-innovatie/onderzoek/in-opdracht/internationaal-pisa>
<https://www.expertisecentrumnederlands.nl/actueel/pirls-2016>
<https://www.telmeemetaal.nl/nieuws/algemeen/regionale-spreiding-van-laaggeletterdheid/>
https://www.oefenen.nl/wp-content/uploads/2018/05/eenzetje_brochure_2017-web.pdf
<http://volwassenenleren.nl/zelfredzamer-met-emancerende-technologie>
<http://volwassenenleren.nl/gezondheidsvaardigheden-zijn-basisvaardigheden>

Referenties

Akkermans, M. (2016). Sociaaleconomische trends: ICT-vaardigheden van Nederlanders. Den Haag: CBS.

Algemene Rekenkamer. (2016). Aanpak van laaggeletterdheid. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

Bommeljé, Y. & Keur, P.A. (2013). De burger kan het niet alleen: Digitale dienstverlening die past bij digitale vaardigheden van burgers. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Buisman, M., & Houtkoop, W. (2014). Laaggeletterdheid in kaart. 's-Hertogenbosch: ECBO Expertisecentrum Beroepsonderwijs/Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.

- Burnaby, B., & Hart, D. (2001). Workplace Literacy Problems: Triangulating on Potential Hot Spots. *Canadian Journal of Administrative Sciences* 18 (3), pp. 204-220.
- Cunha, M., Gaspar, R., Fonseca, S., Almeida, D., Silva, M. & Nunes, L. (2014). Implications of literacy for health for body mass index. *Atención Primaria* 46, p. 180 – 186.
- Deursen van, A. & Dijk van, J. (2012). *Trendrapport Internetgebruik 2012*. Enschede: Universiteit Twente.
- Feskens, R., Kuhlemeier, H. & Limpens, G. (2016). Resultaten PISA – 2015: Praktische kennis en vaardigheden van 15-jarigen. Arnhem: Stichting Cito voor Toetsontwikkeling.
- Fouarge, D., Houtkoop, W., & Van der Velden, R. (2011). *Laaggeletterdheid in Nederland. 's-Hertogenbosch/Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs*.
- Fransen, M., Wiebing, M. & Rademakers, J. (2018). Retrieved: 27-05-2019. <http://volwassenenleren.nl/gezondheidsvaardigheden-zijn-basisvaardigheden>.
- Gazmararian, J., Baker, D., Parker, R. & Blazer, D.G. (2000). A multivariate analysis of factors associated with depression: evaluating the role of health literacy as a potential contributor. *Arch. Internal Medicine* (160), p. 3307 – 3314.
- Greef de, M. & Segers, M. (2016). *Van gezonde taal tot familiaal naar werktal*. Den Haag: Stichting Lezen & Schrijven.
- Groot, A., Houtkoop, W., Steehouder, P. & Buisman, M. (2015). *Taalniveaus op het mbo: De leesvaardigheid van Nederlandse mbo'ers in (inter)nationaal perspectief*. 's-Hertogenbosch: ECBO Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Grotlüschen, A. & Riekman, W. (2011). *LEO – Level One Study: Literacy of adults at the lower rungs of the ladder*. Hamburg: Universität Hamburg.
- Gubbels, J., Netten, A. & Verhoeven, L. (2017). *Vijftien jaar leesprestaties in Nederland: PIRLS - 2016*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands Radboud Universiteit, Behavioural Science Institute.
- Heijmans, M., Brabers, A. & Rademakers, J. (2018). *Health Literacy in Nederland*. Utrecht: Nivel.
- Houtkoop, W. (2011). *De mensen op niveau 1*. Amsterdam: Max Goote Kenniscentrum.
- Lindhout, P. (2009). *Taalproblemen bij BRZO- en ARIE bedrijven, een onderschat gevaar?* Enschede: Gildeprint.
- Madern, T., Jungmann, N., & Van Geuns, R. (2016). *Over de relatie tussen lees- en rekenvaardigheden en financiële problemen*. Amsterdam: Stichting Beheer en Ontwikkeling Instrumenten Ondersteuning Vakmanschap Sociaal Domein.
- Rademakers, J. (2014). *Kennissynthese Gezondheidsvaardigheden: Niet voor iedereen vanzelfsprekend*. Utrecht: NIVEL.
- Rooij van, M., Lusardi, A., & Alessie, A. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics* 101, pp. 449-472.
- Schillinger, D., Grumbach, K., Piette, J., et al. (2002). Association of health literacy with diabetes outcomes. *JAMA* 288, p. 475 - 482.
- Sørensen, K. (2013). *Health literacy: the neglected European public health disparity*. Maastricht: Universitaire Pers Maastricht.
- Vaske, B. (2018). *Zelfredzamer met emanciperende technologie*. Retrieved: 27-05-2019. <http://volwassenenleren.nl/zelfredzamer-met-emanciperende-technologie>.
- Werkgroep Digitale Economie. (2016). *Rapport werkgroep Digitale Economie ten behoeve van de Studiegroep Duurzame Groei*. Den Haag: Ministerie van Economische Zaken en Klimaat.
- Zaslow, M.J., Hair, E.C., Dion, M.R., Ahluwalia, S.K. & Sargent, J. (2001). Maternal depressive symptoms and low literacy as potential barriers to employment in a sample of families receiving welfare: are there two generational implications? *Women Health* 32, p. 211 - 251.

COLOFON

De artikelenserie *Leren in de educatie, Lesgeven, begeleiden en faciliteren* is een initiatief van Ella Bohnenn, Ina den Hollander en Ben Vaske.

Dit artikel is mogelijk gemaakt door bijdragen van het Steunpunt Basisvaardigheden, EPALE: Elektronisch platform voor de volwasseneneducatie in Europa en Stichting Expertisecentrum Oefenen.nl.

Projectgroep

Ben Vaske, Ella Bohnenn en Ina den Hollander

Auteur

Maurice de Greef

Eindredactie

Riet Thijssen, EPALE (CINOP)

Vormgeving

Mevrouw van Mulken

Te citeren als

Maurice de Greef: *Laaggeletterdheid: cijfers buitelen over elkaar heen*. Onderdeel van artikelenserie *Leren in de educatie, Lesgeven, begeleiden en faciliteren*. Onder (eind)redactie van E. Bohnenn, I. Den Hollander, R. Thijssen en B. Vaske. Den Haag: Stichting Expertisecentrum Oefenen.nl, 2019.

Door het downloaden van dit artikel gaat u akkoord met de licentievoorwaarden zoals vermeld in de Disclaimer op www.oefenen.nl.

© 2019 Stichting Expertisecentrum Oefenen.nl/Maurice de Greef

Stichting Expertisecentrum Oefenen.nl
Koninginnegracht 15
2514 AB DEN HAAG
070 762 2 762
info@oefenen.nl

